Δ. ΜΑΝΤΖΙΛΑΣ

ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΜΕΝΕΣ ΡΩΜΑΪΚΕΣ ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΛΛΗΨΗ ΤΟΥ ΕΜΒΡΥΟΥ ΜΕΧΡΙ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΦΗΒΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ*

Οι ρωμαϊκές θεότητες χαρακτηρίζονται από μια εντυπωσιακή ποικιλομορφία, τόσο όσον αφορά στον τρόπο προέλευσης ή εισαγωγής τους στην —επίσημη ή ανεπίσημη— ρωμαϊκή θρησκεία, όσο και σχετικά με τις λειτουργίες τις οποίες επιτελούσαν.

Σχετικά με το πρώτο κριτήριο, υπάρχουν πάρα πολλές κατηγορίες: θεότητες ιθαγενείς της ιταλικής χερσονήσου, θεότητες που προήλθαν από εχθρικούς λαούς, θεότητες οι οποίες εισήχθησαν από την Ελλάδα, την Αίγυπτο, τη Μικρά Ασία ή άλλες χώρες της Ανατολής.

Εξετάζοντας το δεύτερο κριτήριο, αυτό της λειτουργίας (ή της βασικής υπόστασης) κάθε θεότητας, παρατηρεί κανείς ότι είναι σχεδόν αδύνατη η ένταξη σε μια και μόνο κατηγορία, καθώς κάθε οντότητα επιτελούσε πολλές διαφορετικές λειτουργίες. Ωστόσο μπορεί κανείς — σε αδρές γραμμές — να διαιρέσει τις θεότητες σε δύο μεγάλες κατηγορίες: α) Θεότητες της φύσης και του κόσμου, β) Θεότητες του ανθρώπου και οτιδήποτε τον αφορά[1]. Οι πρώτες μπορούν να διαιρεθούν περαιτέρω, με βάση τα τέσσερα στοιχεία της φύσης, γη, νερό, αέρα (ουρανό) και φωτιά. Οι δεύτερες μπορούν να χωριστούν σε τρείς υποκατηγορίες: η ανθρώπινη ζωή (η οποία μας ενδιαφέρει εδώ), οι τοπικές θεότητες και ο αφηρημένος κόσμος.

Οι εξειδικευμένες[2] θεότητες της ρωμαϊκής θρησκείας ανήκουν στην

---

* Το παρόν άρθρο παρουσιάστηκε με τη μορφή ανακοίνωσης στο Ε' Συμπόσιο Κλασικών Σπουδών του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (Μάιος 2006).

1. Aug. *C.D.*, IV, 21 ... *qui pertinerent... ad ea, quae sunt hominis.*

2. Λεπτομέρειες (λατρεία, ετυμολογία, βιβλιογραφία, πηγές) για όλες αυτές τις θεότητες που ακολουθούν μπορεί να δει κάποιος στον G. Radke, Die Götter Altitaliens, München, 1960 (= *GA*,) στα αντίστοιχα λήμματα. Αναλυτική και εξειδικευμένη βιβλιογραφία ανά θεότητα υπάρχει ακόμα στον D. Mantzilas, *Les divinités dans l'oeuvre poétique d'Ovide*, Diss. Paris, 2000, σ. 812-898. Σε γενικές γραμμές, όλες σχεδόν έχουν μια καταχώρηση στα εξής βιβλία και λεξικά: K. Latte, *Römische Religionsge-*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ιδιωτική λατρεία[3], η οποία γινόταν στα πλαίσια της οικογένειας ή μικρών κοινοτήτων, χωρίς κρατική παρέμβαση, εκτός εάν διατάρασσαν με κάποιον τρόπο τους κανόνες και την τάξη των επίσημων τελετών. Καλύπτουν όλο το φάσμα της ανθρώπινης ζωής, από τη σύλληψη του εμβρύου και τη γέννηση[4], μέχρι το θάνατο και την επέκεινα ζωή με τη μορφή μειλίχιας ψυχής ή βλαπτικού φαντάσματος.

---

schichte. München, 1960· Pauly-Wissowa et al., *Real Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, 1894 κ.εξ.· L. Preller H. Jordan, *Römische Mythologie*, Berlin, 1881-3· W.H. Roscher, *Ausführlige Lexicon der griechische und römische Mythologie*, 6 vol. & 4 suppl., Leipzig-Berlin, 1884-1937 (Aalen, 1965³ || *ALGRM*)· G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*, München, 1902 (1912² || Handbuch der Altertumswissenschaft, V, 4). Ο πρώτος ο οποίος ασχολήθηκε σοβαρά με αυτές είναι ο R. Agahd, «M. Terentii Varronis antiquitatum rerum divinarum libri I. XIV. XV. XVI», *Jahrbuch für Philologie*, Suppl. XXIV, σ. 20 κ.εξ.· 36 κ.εξ.· 123 κ.εξ.· Παράλληλα, ο Grafsmann, «Die italischen Götternamen. Erste Abhandlung», *Zeitschrift für vergl. Sprachforsch.*, XVI, 1867, σ. 101 κ.εξ., προσπαθεί να εξηγήσει την ετυμολογία και το σχηματισμό των ονομάτων τους· βλ. επίσης G. Wissowa, *Gesammelte Abhandlungen zur römische Religions- und Stadtgeschichte*, München, 1904, σ. 177 κ.εξ.· 304 κ.εξ.· O. Richter, *RE*, IX, 2, Stuttgart, 1916, s.v. *Indigitamenta*, στήλ. 1334-1364, ο οποίος αναλύει τις έως τότε υποθέσεις για τις εξειδικευμένες οντότητες· H. Usener, *Götternamen*, 1948³ (ανατύπωση 1985), σ. 73-9, 279 κ.εξ., ο οποίος δίνει κάποιες ερμηνείες για τα ονόματα ορισμένων από αυτές. W. Eisenhut, *Der kleine Pauly*, II, Stuttgart, 1967, s.v. *Indigitamenta*, στήλ. 1395-8, με σχετική βιβλιογραφία. Το πιο σημαντικό άρθρο, πάντως, είναι αναμφισβήτητα αυτό του R. Peter, *ALGRM*, s.v. *Indigitamenta*, στήλ.130-233, με εξαντλητική ανάλυση όλων των θεωριών, των πηγών και ετυμολογιών, αλλά και αναλυτική καταγραφή όλων αυτών των θεοτήτων, με αλφαβητική σειρά, χωρίς δηλαδή κάποια διαίρεση σε κατηγορίες. Η έως τώρα έρευνα, ωστόσο έχει περιοριστεί στα *Indigitamenta*, δίχως να τα συσχετίζει με μεγαλύτερες και σημαντικότερες θεότητες, οι οποίες έπαιζαν αναμφισβήτητα μεγάλο ρόλο στην ιδιωτική λατρεία. Αυτό θα προσπαθήσουμε να καταδείξουμε στο παρόν άρθρο.

3. Για την ιδιωτική λατρεία, πρβ. G. Dumézil, *La religion romaine archaïque*, 1966 (1974²). σ. 600-610 και κυρίως 604-5 (=*RRA*)· D.P. Harmon, «The Family Festivals of Rome», *ANRW*, 16, 2, 1978, σ. 1592-1603· A. De Marchi, *Il culto privato di Roma antica*, 2 vol., Milano, 1936-1903· U.E. Paoli, *Vita romana* Roma 1955, passim· N. Turchi, *La religione di Roma antica*, Capelli-Bologna, 1939, σ. 11-34.

4. Με κάποιες από αυτές (Carmenta, Antevorta-Prorsa-Porrima-Postuorta, Parca-Parcae, Fortuna, Fata, Nundina-Nona Neuna-Neuna Fata, Fata Scribunda) έχει ασχοληθεί εκτενώς η L.L. Tels de Jong, *Sur quelques divinités romaines de la naissance et de la prophétie*. Diss. Leyde (Delft), 1959, ο H. Lindemann, *Die Sondergötter in det Apologetik der 'Civitas Dei' Augustins*, Diss. München, 1930 και ο W.F. Otto, «Romische Sondergotter», *RhM*, LVI, 1909, σ. 449-68. Πρβ. επίσης G. Dumézil, *RRA*, σ. 49-55, όπου γίνεται η διάκρισή τους, ως θεότητες που έχουν ως λειτουργία αυτό που σημαίνει το όνομά τους και μόνον, από τις υπόλοιπες θεότητες.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Οι R. Agahd[5] J. Ferguson[6] J. Marquardt - M. Brissaud[7] και L. Preller[8], έχουν συντάξει καταλόγους των θεοτήτων της γέννησης και των παιδιών, οι οποίοι όμως είναι κάπως ελλιπείς. Οι δύο τελευταίοι κατατάσσουν τις εξειδικευμένες αυτές οντότητες σε πέντε κατηγορίες: προστάτιδες των εμβρύων, της γέννησης και του τοκετού, της λοχείας, των βρεφών και της παιδικής ηλικίας.

Πιο αναλυτικά, για το γυναικείο κύκλο ήταν υπεύθυνη η Mena[9], η Flu(vi)onia[10] εξασφάλιζε τη ροή του αίματος από τη μητέρα στο έμβρυο, στο οποίο έδινε ζωή ο Vitumnus[11], τροφή η Alemona[12] και αισθήσεις ο Sentinus[13]. Την ημερομηνία γέννησης καθόριζαν η Nona[14] και η Decima[15], οι οποίες επιπλέον εξασφάλιζαν ομαλή γέννα στον ένατο ή το δέκατο — αντίστοιχα — μήνα της εγκυμοσύνης.

---

5. R. Agahd, *ό.π.*, σ. 36-8.

6. J. Ferguson, *The religions of the Roman Empire*, New York, 1970, σ. 68-9.

7. J. Marquardt- M. Brissaud, *Le culte chez les Romains*, Paris, 1890, I, σ. 16, 25, 184, 204· II, σ. 176 (γαλλ. μτφ. από τον G. Humbert).

8. L. Preller, *Römische Mythologie*, Berlin, 1858, σ. 369, 578, 695.

9. Aug. *C.D.*, IV, 11 *...dea Mena, quam praefecerunt menstruis feminarum* VII, 2 *...et hanc provinciam fluorum menstruorum in libro selectorum deorum ipsi Iunoni idem auctor* (sc. Varro) *adsignet ...et hic tamquam Iuno Lucina cum eadem Mena privigna sua eidem cruori praesidet·* 3 *confert selecta Iuno ...cum Mena, filia Iovis, fluores menstruos ad eius, quod conceptum est, incrementum.*

10. Mart. Cap., *Nupt. Phil.*, II, 149· Tert., *Ad Nat.*, II, 11, 3 *Fluvionia, quae infantem in uter[o nutriat]·* Arn., *Gent.*, III, 30, 3· Paul.-Fest., 82, 4-5 L *Fluoniam Iunonem mulieres colebant, quod eam sanguinis fluorem in conceptu retinere putabant.* Θεωρείτο υπόσταση της Iuno. Ενίοτε μάλιστα ταυτίζεται με τη Iuno *Lucina·* πρβ. Aug., *C.D.*, VII, 2.

11. Tert., *Ad Nat.*, II, 11, 4 *per quem viviscat infans· Aug., C.D.*, VII, 2 *... sunt et duo ...obscurissimi, Vitumnus et Sentinus, quorum alter vitam, alter sensus puerperio larguntur* (μαζί με τον Sentinus) και 3 *confert Vitumnus ...vitam· vivificator.*

12. Tert., *Anim.*, 37, 1, 4 *alendi in utero fetus.*

13. Tert., *Ad Nat.*, II, 11 *per quem ...infans sentia<t primum>·* Aug., *C.D.*, VII, 2 (βλ. Vitumnus)· 3 *confert Sentinus ... sensum· sensificator.*

14. Tert., *Anim.*, 37, 1 και επιγραφή από την Tor Tignosa· βλ. E. Vetter, *Handbuch der italischen Dialekten*, I 364b 1· πρβ. Fr. Altheim, *ό.π.*, II, σ. 448, όπου απαντά με το όνομα Neuna.

15. Tert., *Anim.*, 37, 1 *Nonam et Deciman ad sollicitioribus mensibus.* Varro & Caesellius Vindex *ap.* Gell., *N.A.*, III, 16, 10-1 *'Parca' inquit* (sc.Varro) *'inmutata una littera a partu nominata, item Nona et Decima a partus tempestivi tempore'. Caesellius autem Vindex... 'tria inquit 'nomina Parcarum sunt, Nona Decuma Morta'.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στον τοκετό όπου μετέφερε κεριά για καλύτερο φωτισμό η Candelifera[16], ή έριχνε πρωινό φως η Mater Matuta, επέβλεπε ο Diespiter[17], όση ώρα βοηθούσαν η Opigena[18] (κυρίως σε περίοδο πολέμου), η Natio[19], η (Iuno) Lucina[20] (που χάριζε και το φώς), οι τρείς Nixes[21], η Fauna[22], η Diana *Nemorensis*[23] με τους δύο ακολούθους της, την Egeria[24] (σε δύ-

---

16. Tert., *Ad Nat.*, II, 11, 5 *Candelifera, quoniam ad candelae lumina pariebant.* Ίσως πρόκειται για λατινική μετάφραση της Αρτέμιδος *Τῃδιφόρου.* Η Mater Matuta ήταν η Ήώς (=Aurora), η θεά του πρωινού.

17. Tert., *Ad Nat.*, II, 11, 4 ...*qui puerum perducat ad partum*· Varr., *L.L.*, V, 66· IX, 75. 77· Paul.- Fest., 102, 12 L· Liv., I, 24, 8, *CIL* 2², 564. 568· Plaut., *Capt.*, 909· Poen., 739· Hor., *C.*, I, 34, 5· III, 2, 29· Gell., *N.A.*, V, 12, 5 και αλλού. Συχνά συγχεόταν με τον ίδιο τον Δία (Iuppiter), του οποίου ήταν παραλλαγή, ως *diei et lucis pater.*

18. Mart. Cap., *Nupt. Phil.*, II, 149 *Opigena, te, quas vel in partus discrimine vel in bello protexeris, precabuntur.* Ο Παύλος Διάκονος, 221, 6-7 L (*quod ferre eam opem in partu laborantibus credebant*), αναφέρει επίσης ότι ήταν λατρευτικό επίθετο και της Iuno.

19. Cic., *N.D.*, III, 47 ....*quae quia partus matronarum tueatur, a nascentius Natio nominata est.* Το όνομα της σημαίνει: «γέννηση».

20. Σαβινική θεότητα, λατρεύονταν επίσημα στον Κίσπιο στο ιερό της άλσος, όπου απέκτησε ναό το 375 π.Χ. Για τη θεά, βλ. Varr., *L.L.* V. 49· 50· 74· Plaut., *Truc.*, 476· Ov., *Met.*, IX, 294· Paul.-Fest., 131, 25 L· *CIL* I², 233· Liv., XXXVII, 3, 2· Aug. *C.D.*, IV, 11 *Lucina quae a parturientibus invocetur*· 21· 34 ...*Lucinam mulieres illae invocaverunt, quando earum partus.* Το όνομά της προέρχεται από τη λέξη *lux*: «φως» (Varr., *L.L.*, V, 69· Cic., *N.D.*, II, 68· Ov., *Fast.*, II, 450· III, 255· Plut., *Q.R.*, 77), ή από τη λέξη *lucus*: «άλσος» (Ov., *Fast.*, II, 449· Plin., *H.N.*, XVI, 235). Χωρίς αμφιβολία, ήταν η πιο σημαντική από τις θεότητες της κατηγορίας που εξετάζουμε.

21. Τα αγάλματά τους στο Καπιτώλιο τις απεικόνιζαν γονατιστές. Συμβόλιζαν τις δυνάμεις που ασκούν οι γυναίκες, για να ωθήσουν το βρέφος που κυοφορούν από τη μήτρα στον έξω κόσμο· βλ. Ov., *Met.*, IX, 294.

22. Δεν είναι τυχαίο ότι στη ρωμαϊκή θρησκεία η Fauna συχνά υποκαθιστά την Rumina. Για τη θεά, βλ. Varr., *L.L.*, VII, 36· Serv. *ad Aen.*, VII, 47· VIII, 314· Varr. *ap.* Macr., *Sat.*, I, 12, 27· Lact., *Inst.*, I, 22, 9· Tert., *ad Nat.*, II, 9· Arn., *Gent.*, I, 36· V, 18 και αλλού.

23. *CIL* I 2² 42, 45, 376, 563, 568, 1480 και άλλα.· III 1773· XIV 2212-4, 4182-6, 4202, 4270 κ.ε. Ήταν η κατεξοχήν προστάτιδα των δασών.

24. Η Egeria ήταν κυρίως θεότητα των πηγών, με δικό της άλσος κοντά στην Porta Capena (Plut., *Num.*, 4· 8· 13· 15), από όπου οι Vestales αντλούσαν αγιασμένο νερό (*αυτόθι*, 13). Οι πιστοί την τιμούσαν, ως σύντροφο του Νουμά, τόσο στην Αρικία (Ov. *Fast.*, III, 261 κ.ε.· Lact., *Inst.*, I, 22, 1· Serv., *ad Aen.*, VII, 763), όσο και στη Ρώμη (Liv., I, 21, 4· Iuv., 3, 17) .

25. Με την ιδιότητά του ως ακολούθου της Diana, ο Virbius, που ήταν η θεοποιημένη ρωμαϊκή έκδοχή του Ιππόλυτου, λατρευόταν κυρίως στο άλσος της θεάς στην Αρικία, είτε ως θεός της γέννησης, είτε ως πνεύμα των δένδρων, είτε ως ποτάμιος θεός, ακόμα και με τη μορφή αλόγου. Ίσως είχε έναν *Flamen Virbialis* (*CIL* X 1493). Απαντά σε

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σκολους τοκετούς) και τον Virbius[25]. Το πρώτο κλάμα ή χασμουρητό του νεογέννητου εξασφάλιζε ο Vaticanus[26] (ή Vagitanus). Για λίγο το τοποθετούσαν στο έδαφος, όπου τα προστάτευε η Opis[27]. Η Cuba[28] προκαλούσε, αλλά και εξασφάλιζε ήρεμο ύπνο και η Cuni(n)a[29], φύλασσε την κούνια (*cunae*).

Η Rumina[30] προστάτευε το θηλασμό, αλλά και τον ύπνο, μαζί με τις δύο θεότητες που μόλις αναφέραμε, ενώ ο Farinus[31] βοηθούσε το μωρό να ανοίξει το στόμα του κατά το φαγητό, αλλά και να εκφραστεί. Την παιδική τροφή παρείχε και ευλογούσε η Educa ή Edusa ή Edul(ic)a[32], ενώ τα φάρμακα και ποτά η Potina[33]. Τα κοκκαλάκια των παιδιών δυνάμωνε η Ossi-

---

πλήθος συγγραφέων, π.χ. Verg., *Aen.*, VII, 761· Hor., *C.*, IV, 7, 25-6· Ov., *Met.*, XV, 544-6· *Fast.*, III, 265 κ.ε.· Schol. Pers., VI, 56· Hyg., *Fab.*, 251 Rose.

26. Varr. *ap.* Gell., *N.A.*, XVI, 17, 2 *Vaticanus deus nominatus, penes quem essent vocis humana initia*· Aug., *C.D.*, IV, 8 *Vaticano, qui infantum vagitibus praesidet*· 11 *ipse in vagitu os aperiat et vocetur deus Vaticanus*· 21 *deo Vaticano vagientes.*

27. Aug,. *C.D.*, IV, 11 *ipse opem ferat nascentibus excipiendo eos sinu terrae et vocetur Opis*· 21 ...*Opi deae commendare nascentes*· πρβ. G. Dumézil, *RRA*, σ. 50.

28. Για τη θεά, βλ. Varr. *ap.* Donat., *ad Ter. Phorm.*, I, 1, 15 (v. 49) *diva cubandi... ubi primum... a cunis transierunt.*

29. Είναι πιο δημοφιλής από την προηγούμενη βλ. Lact., *Inst.*, I, 20, 36· Aug., *C.D.*, IV, 8 *Cuninae, quae cunas eorum* (sc. *infantum*) *administrat.* 11 *cunas tueatur et vocetur <dea> Cunina.* 21. 24. 34· πρβ. Paul.-Fest., 44, 11 L. Δεχόταν θυσία όπως και η Rumina — αποκλειστικά γάλακτος και ποτέ οίνου (Varr. *ap.* Non., *Comp. Doctr.*, 167 M *hisce numinibus lacte fit. not vino, Cuninae propter cunas, Ruminae propter rumam*). Ίσως ήταν ανεξάρτητη θεότητα που προήλθε από τη Iuno *Cu(n)nina*· πρβ. Aug., *C.D.*, IV, 11.

30. Aug., *C.D.*, IV, 11 *Diva Rumina*· 21. 34· VII, 11· Tert., *Ad Nat.*, II, 11· Varr., *R.R.*, II, 11, 5· Plut., *Q.R.*, 57· *Rom.*, 4 και αλλού· πρβ. Δ. Μαντζίλας, «Η ρωμαϊκή θεά Rumina: οι υποστάσεις της, η *Ficus Ruminalis*, η λύκαινα και οι άλλες θεότητες», *Αρχαιογνωσία* (υπό δημοσίευση), όπου υπάρχει αναλυτική καταγραφή των πηγών πληροφόρησης, αλλά και των λειτουργιών της (θεά του θηλασμού, θεά των χυμών και του γάλακτος, προστάτιδα των νεογνών ανθρώπων και ζώων και — κατ' επέκταση — των παιδιών, των κοπαδιών, αλλά και των κτηνοτρόφων, τοπική θεότητα του Comitium, επιβλέπουσα του ύπνου, μέλος των *Deae Viduae*).

31. Tert., *Ad Nat.*, II, 11, 7 *ab effatu*· βλ. Gell., *N.A.*, XV, 13, 11.

32. Tert., *Ad Nat.*, II, 1, 8 (Edula) *primi cibi sumendi*· Donat., *ad Ter. Phorm.*, 49 (Edulia)· Aug., *C.D.*, IV, 11 *in diva Educa escam praebeat*· 34·VI, 9 (Educa),

33. Varr. *ap* Non., *Comp. Doctr.*, 108 M = 155 L *Edusam et Potinam deas praesides vult haberi puerorum*· Varr., *Frg.* 10, σ. 249 Riese *(Edusam et Potinam) ....cum primo cibo et potione initiarent pueros, sacrificabantur ab edulibus Edusae, a potione Potinae niutrices* = Varr., *Cat*, 480 M, s.v. *sacrificatur*· Donat., *ad Ter. Phorm.*, 49 (Potica)· Aug., *C.D.*, IV, 11 *in diva Potina potionem ministrat.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

lago ή Ossipa(n)go[34], τους μύες και τα εντόσθιά τους η Carna[35] και την υγεία τους η Curitis[36].

Στο πρώτο περπάτημα ήταν παρών ο Statilinus[37], η Statilia και η Stati(li)na[38], όταν τα σήκωναν, η Levana (ή Albana)[39] και, όταν πια στέκονταν από μόνα τους, ο Statanus[40]. Η Adeona και η Abeona[41], θεότητες του παιδικού δωματίου, έδιναν την αρωγή τους στα πρώτα βήματα (να περπατούν τα παιδιά μπρος και πίσω ή να φεύγουν από το δωμάτιο και να επιστρέφουν) ή —σύμφωνα με μια άλλη εκδοχή — προστάτευαν την πρώτη έξοδο των παιδιών απο το σπίτι και την επιστροφή τους σε αυτό. Το όνομά τους έδινε η Nondina ή Nundina[42], η οποία επίσης καθάριζε τα νεογνά οχτώ (τα κορίτσια) ή εννέα (τα αγόρια) μέρες (*dies lustricus*) μετά τον τοκετό. Το μέλλον τους προμήνευε η Carmenta ή Carmentis[43] (η οποία βοηθούσε

34· VI, 9 *si duas quisquam nutrices adhiberet infanti, quarum una nihil nisi escam, altera nihil nisi potum daret, sicut isti as hoc duas adhiberent deas, Educam et Potinam*· Tert., *Ad Nat.*, II, 1, 8 *potionisque capiendae.*

34. Arn., *Gent.*, IV, 8, 1 (Ossilago) *solidatrix ossuum.* Ομόλογή της είναι η Iuno *Ossipagina (Ibid.*, III, 30, 3).

35. Η ίδια θεότητα φρόντιζε — σύμφωνα με τις λαϊκές δοξασίες — να διώχνει από την κούνια του μωρού τις μοχθηρές Striges. Είχε δική της γιορτή, τα *Carnaria*, ιερό στον Καίλιο λόφο, και δεχόταν επίσημη θυσία την 1η Ιουνίου. Για την θεά, βλ. Ov., *Fast.*, VI, 129-31· 169-72· Macr., *Sat.*, I, 12, 31· 33 *vitalibus humanis praeesse credunt.*

36. Ουσιαστικά ήταν λατρευτικό επίθετο της Iuno, το οποίο απαντά σε διαφορετικούς τύπους (*Curis, Curitis, Curritis, Quiritis*), Σιγά-σιγά δημιουργήθηκε μια μικρή αυτόνομη θεότητα που έφερε το ίδιο όνομα· βλ. *CIL* XI 3100, 3125, 3126· Serv., *ad Aen.*, I, 17· Paul.-Fest., 56, 21-2 L και άλλες πολλές πηγές. Έχαιρε επίσημης λατρείας.

37. Aug., *C.D.*, IV, 21 *deo Statilino stantes*· Varr., *ap.* Non., *Comp. Doctr.*, 532 M = 853 L, s.v. *Statilinus.* Η Statilia είναι το θηλυκό συμπλήρωμα του θεού.

38. Tert., *Anim.*, 39, 2... *prima ... contitutio infantis super terram Statinae deae sacrum est*· *Ad Nat.*, II, 11, 8 *statuendi infantis Sta[tina...].* Ο Gothofredus αποκαθιστά το όνομά της στο σημείο αυτό ως Statilina.

39. Aug., *C.D.*, IV, 11 *ipse levet de terra et vocetur dea Levana*· Tert., *Ad Nat.*, II, 11 (Albana). Ο πατέρας του μωρού το τοποθετούσε στο έδαφος και το σήκωνε πάλι, επικαλούμενος την αρωγή της.

40. Varr. *ap.* Non., *Comp. Doctr.*, 532 M = 853 L. Η Statina είναι το θηλυκό συμπλήρωμά του.

41. Aug., *C.D.*, IV, 21 *deae Adeonae adeuntes, Abeonae abeuntes*· VII, 3· Tert., *Ad Nat.*, II, 11, 9 *Ab adeundi Adeona, ab abeun>do Abeona est.* Για τις δύο εκδοχές και τους υποστηρικτές τους, βλ. R. Peter, *ό.π.*, στήλ. 188.

42. Βλ. Macr., *Sat.*, I, 16, 36 *est etiam Nundina Romanorum dea a nono die nascentium nuncupata, qui lustricus dicitur; est autem lustricus dies quo infantes lustrantur et nomen accipiunt, sed is maribus nonus, octavus est feminis.*

43. Πολύ σημαντική θεότητα της γέννησης, αλλά και προστάτιδα των προφητειών εν γένει, είχε επίσημη λατρεία, ιερέα (*Flamen Carmentalis*), τέμενος και εορτή (τα *Car-*

και στον τοκετό, φέροντας διάφορα λατρευτικά επίθετα[44]), προφήτευε σε στίχους η Partula[45] και σφράγιζαν ή η Μοίρα ή οι Μοίρες (Parca[46] ή Parcae[47], αντίστοιχα) και τα Fata Scribunda, τα οποία συμβόλιζαν το προσωπικό πεπρωμένο[48]. Παρούσα ήταν και η ίδια η τύχη προσωποποιημένη, δηλαδή η Fortuna[49]. Με αγάπη περιέβαλλε η Orbona ή Orbana[50] τους γονείς των παιδιών ή — όταν αυτοί δεν ήσαν εν ζωή — τα ίδια τα ορφανά.

- Τα μωρά και τις έγκυες προστάτευαν (κυρίως από το μοχθηρο θεό Silvanus) με τις μαγικές τους ικανότητες ο Picumnus και ο Pilumnus[51], η

---

mentalia, στις 11 και 15 Ιανουαρίου). Απαντά σε πάμπολλους συγγραφείς, άλλοτε ως μία θεότητα, άλλοτε ως περοσσότερες· πρβ. Aug., *C.D.*, VI, 11 ...*in illis deabus, quae fata nascentibus canunt et vocantur Carmentes, praesit fortutis voceturque Fortuna.*

44. Varr. *ap.* Gell.,, *N.A.*, XVI, 16, 4 *Prorsa-Postverta*· Tert., *Ad Nat.*, II, 11, 6 *Prosa-Postverta* (από αποκατάσταση του κειμένου)· Ov., *Fast.*, I, 633 & Serv., *ad Aen.*, VIII, 336 *Porrima-Postverta*· Macr., *Sat.*, I, 7, 20 *Antevorta-Postvorta.* Τα επίθετα αυτά φανερώνουν αφενός τις δύο πιθανές κατευθύνσεις γέννησης του μωρού (με το κεφάλι προς τα κάτω και ανάποδα), αλλά και τις δύο κατευθύνσεις της μαντείας (προς το παρελθόν και προς το μέλλον).

45. Tert., *Anim.*, 37, 1 *quae partum gubernet.*

46. Varr., *ap.* Gell., *N.A.*, III, 16, 10 *a partu.*

47. Ο Caesellius Vindex, *Ibid.*, III, 16, 11 αναφέρεται σε τρείς Μοίρες (Nona, Decima, Morta)· πρβ. G. Dumézil, *RRA* σ. 497, υποσ. 2· P. Ramat, *Arch. gloss. Italiano.* XL, 1960, σ. 61-7· J. H. Waszink, *Gnomon*, XXXIV, 1962, σ. 445.

48. Οι θεότητες αυτές εμφανίζονταν μόλις έκλεινε το βρέφος μια εβδομάδα ζωής· βλ. Tert., *Anim.*, 39, 2. Ειδικά για τα *Fata scribunda*, βλ. S. Breemer & J.H. Waszink, *Mnemosyne*, III, ser. 13, 1947. σ. 254-270. Γενικά για όλες τις προστάτιδες της μοίρας και του πεπρωμένου, βλ. την ανάλυση και τη βιβλιογραφία της L.L. Tels se Jong, *ό.π.*, σ. 67-130.

49. Ήταν από τις πλέον σημντικές θεότητες της ρωμαϊκής θρησκείας. Για την παρουσία της στις γεννήσεις, βλ. την υποσημείωση στην Carmenta.

50. Λατρευόταν μαζί με τους Lares (Cic., *N.D.*, III, 63· Plin., *H.N.*, II, 16). Βλ. επίσης Tert., *Ad Nat.*, II, 15, 2 *[Or]bana, quae in orbitatem semina extinguat*· Arn., *Gent.*, IV, 7, 4 *in tutela sunt Orbonae orbati liberis parentes*· Varr., *ap.* Non., *Comp. Doctr.*, 528 M = 828 L *natus si erat vitalis ac sublatus* (Levana) *ab obstetrice, statuebatur* (Statanus) *in terra ut aspiceretur, num rectus* (Orbana) *esset*· Cyprian. *Idol.*, 4... *ab orbitatibus Orbona.*

51. Οι δύο αυτοί αγροτικοί θεοί κατείχαν σχετικά μεγάλη θέση στη ρωμαϊκή θρησκεία, απολάμβαναν κοινής λατρείας και ανήκαν τόσο στους θεούς-προστάτες των βρεφών (*infantium dei*· Serv., *ad Aen.*, X, 76 *Piso Pilumnum dictum, quia pellat mala infantiae*), τόσο στους θεούς του γάμου (*coniugales dei*· *Ibid.*, IX, 4), όσο και στους αγροτικούς θεούς (Aemilius Mecer *ap.* Non., *Comp. Doctr.*, 518 M). Όσο τα παιδιά βρίσκονται στο έδαφος, *ut auspicaretur rectus esse*, γινόταν ένα *lectisternium* για τους δύο θεούς, οι οποίοι αργότερα αντικαταστάθηκαν στις οικογένειες των ευγενών από τη Iuno και τον Hercules· πρβ. Non., 528 M *dis coniugalibus, Pilumino et Picumino* [sic] *in aedibus lectus sternebatur.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Deverra (η οποία μαζί με τη Februa[52] και τη Iuno *Februata*[53] καθάριζε και τον πλακούντα) και η Intercidona[54]. Από όλους τους κακούς ανθρώπους και δαίμονες έσωζε τα μωρά ο Averruncus[55] και από κάθε φόβο η Paventi(n)a[56]. Η ελπίδα που φέρνουν τα νεογνά με την έλευσή τους βρισκόταν υπό την αιγίδα της Venilia[57]. Στα παιδιά μάθαινε τις πρώτες λέξεις ο Fabulinus[58] και πώς να μιλούν ο (Aius) Locutius ή Loquens[59], ικανότητα που τους είχε ήδη εμφυσήσει η Sentia[60]. Η Mens[61] παρείχε την εξυπνάδα,

---

52. Lyd., *Mens.*, IV, 25 (83 W).

53. Πρβ. Varr., *L.L.*, VI, 13· Paul.- Fest., 75, 25 κ.ε.· Censor., *Die Nat.*, 22, 13· Ov., *Fast.*, II, 19 κ.ε.· Lyd., *Mens.*, IV, 25 (83W),για το ρήμα *februare* και τα *februa*.

54. Varr., ap. Aug., *C.D.*, VI, 9, αποκλειστικά και για τις δύο θεότητες *mulieri fetae post partum tres deos custodes commemorat* (sc. Varro) *adhiberi, ne Silvanus deus per noctem ingrediatur et vexet... Intercidonam a securis intercisione, Pilumnum a pilo, Deverram ab scopis, quibus diis custodibus contra vim dei Silvani feta conservantur.* Με άλλα λόγια, τρεις άνθρωποι χτυπούσαν το έδαφος με ένα τσεκούρι, ένα γουδοχέρι και μια σκούπα (αγροτικά σύμβολα των τριών θεοτήτων — ο Picumnus απουσιάζει — από τα οποία παρετυμολογούνται τα ονόματά τους), για να φοβηθεί ο Silvanus και να μην εισέλθει στο σπίτι.

55. Varr., *L.L.*, VII, 102· Gell., *N.A.*, V, 12, 14 *uti mala a nobis vel frugibus natis amoliantur*· Lucil. *ap.* Non., *Comp. Doctr.*, 74 M = 104 L.

56. Aug., *C.D.*, IV, 11 *de pavore infantium Paventia nuncupetur*· Tert., *Ad Nat.*, II, 11, 10 *[habent et Pane]ntinam pavoris.*

57. Είχε πολλές λειτουργίες ως θεότητα (π.χ. μαζί με τη Salacia ήταν προστάτιδα της φιληδονίας και της σεξουαλικής πράξης, αλλού θεωρείται θεά της ελπίδας) και απαντά σε πλήθος συγγραφέων (π.χ. Varr., *L.L.*, V, 72· Aug., *C.D.*, IV, 11 *de spe, quae venit, Venilia (nuncupetur)*· VII, 22· Verg. και Serv., *Aen.*, X, 76 ...*quod veniam det*· Tert., *Ad Nat.*, II, 11, 10 *spei* κ.α.).

58. Varr. *ap.* Non., *Comp. Doctr.*, 532 M = 853 L *sic cum primum fari incipiebant, sacrificabant divo Fabulino.*

59. Liv., V. 32, 6-7. 50, 6-7. 52, 11· Cic., *Div.*, I, 45. 101. II, 32. 69 (Loquens)· Varr., *ap.* Gell., *N.A.*, XVI, 17, 2· Plut., *Cam.*, 14. 30, 4· *Fort. Rom.*, 5 *Φήμης και Κληδώνος*, Arn., *Gent.*, I, 28. Λατρευόταν σε βωμό *(ara)* ή μικρό ναό (*templum*) απέναντι από τον *lucus Vestae* στη Nova Via (Cic., *Div.*, I, 101· II, 69 *cum quem nemo norat, et aiebat et loquenatur*· *CIL* I, 632 = VI, 110)· πρβ. G. Dumézil, *Les dieux des Indo-Européens*, Paris, 1952, σ. 138-9· Id., *RΠA*, σ. 61-2. Σύμφωνα με τον W. Hartel, «Patristische Studien III», *Sitzungsber. Der Wiener Akad. philos. -hist. Cl.*, CCI, 1890, σ. 68, είναι άλλη θεότητα ο Locutius και άλλη ο Aius Locutius. Η άποψη αυτή στηρίζεται σε ένα φθαρμένο χωρίο του Tert., *Ad Nat.*, II, 11 [*deus est dictus*] *et ab effatu Farinus et alius a lo[quendo Locutius]* (προσθήκη από τον Gothofredus).

60. Aug., *C.D.*, IV, 11 *dea Sentia sententias inspirando.*

61. Η θεότητα αυτή λατρεύόταν σε ναό στο Καπιτώλιο από το 215 π.Χ. κάθε 8η Ιουνίου· βλ. Cic., *N.D.*, II, 61· Plut., *Fort.*, *Rom.*, 10· Liv., XXII, 9, 10· 10, 10· Ov., *Fast.*, VI 241 κ.ε.· Aug., *C.D.*, IV, 21...*deae Menti, ut bonam haberent mentem*· *CIL* I² 221. 224. 319.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘ

ο Catius *pater*[62] την οξύνοια, ο Consus[63] τη σκέψη και τη σύνεση, ο Volumnus και η Diva Volumna[64] (ή Volamina) τη θέληση για το καλό, ενώ η Stimula[65], η Voleta[66] και η Diva Peta[67] τη θέληση και την ορμή γενικά.

Την απαραίτητη ξεκούραση και χαλάρωση παρείχε η Murcia[68]. Η Numeria[69] μάθαινε τα παιδιά να μετρούν, η Ca(s)mena ή οι Ca(s)menae[70] να

---

62. Aug., *C.D.*, IV, 21 *ad ingeniosum posset vinire, quid opus erat Catio patre qui catos, id est acutos faceret.*

63. Κατά βάση αγροτικός θεός, προστάτης των αποθηκευμένων καρπών, με εξέχουσα επίσημη λατρεία, εμπλέκεται στην ανατροφή των παιδιών ως παιδαγωγός· βλ. Paul.-Fest., 36, 20 L· Tert., *Spect.*, 5· *Ad Nat.*, II, 11, 10 *a consiliis*· Arn., *Gent.*, III, 23, 2· Serv., *ad Aen.*, VIII, 636 *deus consiliorum*· Plut., *Rom.*, 14,3 κ.ε., όπου ταυτίζεται με τον Ποσειδώνα *Ἵππιο* Lyd., *Mag.*, I, 30· Aug., *C.D.*, IV, 11 *ipse sit et deus Consus praebendo consilia.* Στη ρωμαϊκή θρησκεία αποτελεί ζεύγος με την Ops, η οποία ως *Consivia*, αποτελεί το θηλυκό συμπλήρωμα του Ianus *Consivius*

64. Aug., *C.D.*, IV, 21 *...deo Volumno et deae Volumnae, ut bona vellent*· Tert., *Ad Nat.*, II, 11, 9 *voluntatis Volumnus*· Min. Fel., 25, 8. Ο Βάρρων, *L.L.*, IX, 61, δίνει στη θεότητα άλλη διάσταση, ως προστάτιδα της γυναικείας κίνησης, με το όνομα Lucia Volamina.

65. Λατρευόταν σε ένα άλσος στον Αβεντίνο λόφο, ταυτισμένη με τη Σεμέλη, τη μητέρα του Διονύσου· βλ. Ov., *Fast.*, VI, 503 *de stimulis, quibus ad nimium actum homo impellitur, dea Stimula nominetur*· Aug., *C.D.*, IV, 11 *de stimulis, quibus ad nimium actum homo inpellitur, dea Stimula nominetur*· 16 *deam Stimulam, quae ad agendum ultra modum stimularet*· Liv., XXXIX, 12, 4· *CIL.*, VI 9897.

66. Μόνο στον Tert., *Ad Nat.*, II, 11. Ενδεχομένως να ήταν επίσης προστάτιδα μιας συγκεκριμένης αριστοκρατικής οικογένειας· πρβ.W. Otto, *RhM*, LXIV, 1909, σ. 457.

67. Arn. *Gent.*, IV, 7, 3 *rebus petendis Peta*· 8. 1.

68. Η θεά λατρευόταν σε ένα ιερό κοντά στη νότια πλευρά του Circus Maximus, στη Vallis Murcia· βλ. Plin., *H.N.*, XV, 121· Mel. *ap.* Aug., *C.D.*, IV, 16 *quae praeter modum non moveret ac faceret hominem... murcidum, id est nimis desidiosum et inactuosum*· Arn., *Gent.*, IV, 9 (Murcida)· Varr., *L.L.*, V, 154· Fest., 134, 14 L· Paul. -Fest., 135, 15-6 L *a murcido, quod est marcidum*· Serv., *ad Aen.*, VIII, 636· Tert., *Spect.*, 8, 6 *dea amoris.* Plut., *Q.R.*, 20 *Μουρκία Αφροδίτη.*

69. Varr. *ap.* Non., *Comp. Doctr.*, 352 M = 559 L, s.v. *numerum: ...quod etiam in partu praecabantur Numeriam,* quam *deam solent indigetare etiam pontifices* Aug.,· *C.D.*, IV, 11 *Numeria, quae numerare doceat.* Ξεκίνησε ως θεά των αριθμών, πριν ειδικευτεί στα βρέφη. Υπάρχει και η άποψη (Schwenck, *Mythologie der Römer*, σ. 120) πως υπολόγιζε τη σωστή μέρα κατά την οποία έπρεπε να γίνει ο τοκετός.

70. Πρόκειται για θεότητες του νερού, οι οποίες προστάτευαν παράλληλα την ποιητική έμπνευση και τραγούδι, κυρίως στους συγγραφείς της αρχαϊκής περιόδου (αργότερα αντικαταστάθηκαν σταδιακά από τις Μούσες). Λατρεύονταν σε ένα ιερό άλσος στην Porta Capena (Plut., *Num.*, 13· Iuv., 3, 16), όπου υπήρχε μια ιερή πηγή, την οποία προστάτευαν (Vitr., VIII, 3, 1· Liv., I, 21, 3· Front., *Aquaed.*, I, 4· Tert., *ad Marcion.*, I, 13, 4). Δέχονταν μια προσφορά από γάλα και νερό (Serv., *ad Ecl.*, VII, 21).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τραγουδούν και οι Μούσες (Musae)[71] να γράφουν και να εξασκούν τις καλές τέχνες. Η Genita Mana[72] προστάτευε από το θάνατο ό,τι γεννιόταν μέσα στο σπίτι. Η Iterduca[73] προφύλασσε τα παιδιά στις βόλτες τους και η Domiduca[74], όποτε επέστρεφαν στην οικία τους. Η Praestana[75], η Praestata[76], η Praestita[77] και η Praestitia[78] παρείχαν όλα τα αγαθά και ήσαν πάντοτε παρούσες στο πλευρό των βρεφών. Η Pollentia[79], ο Agonius[80], ο Peragenor[81] και το ταίρι του η Agenoria[82], αλλά και η Strenia (Strenua)[83] έδιναν δύναμη και υγεία.

Με την ετυμολογία του ονόματός τους και τη λατρεία τους έχουν ασχοληθεί πολλοί συγγραφείς (βλ. G. Dumézil, *RRA*, σ. 392), π.χ. Aug., *C.D.*, IV, 11 *Camena, quae canere (doceat)*· Paul.-Fest., 38, 12 L· Varr., *L.L.*, VII, 26-7.

71. Προστάτιδες της ποιητικής έμπνευσης και των τεχνών, αναφέρονται σε πλήθος συγγραφέων. Λατρεύονταν — μαζί με τον Ηρακλή — από το 187 π.Χ. σε ένα ναό, ονόματι *aedes Herculis Musarum*, στο Πεδίο του Άρεως (Campus Martius), κάθε 30 Ιουνίου· βλ. Cic., *Arch.*, 27· Serv., *Ad Aen.* I, 8· Plut., *Q.R.*, 59· *CIL.* 2², 615· Ov., *Fast.*, VI, 801-10.

72. Γι' αυτόν το σκοπό δεχόταν θυσία ενός σκύλου, κάτι εξαιρετικά σπάνιο στη ρωμαϊκή λατρεία (συνέβαινε ακόμα μόνο στις γιορτές *Robigalia* και *Augurium Canarium*)· βλ. Plin., *H.N.*, XXIX, 58· Plut., *Q.R.*, 52· Paul.-Fest., 151, 6 L· πρβ. M A. Marcos Casquero, «El perro y la religión romana», *Durius*, 5 (1977), σ. 25-53.

73. Ήταν υπόσταση της Iuno που αυτονομήθηκε· βλ. Aug., *C.D.*, VII, 3 *haec* (sc. Iuno) *tamen Iterduca est pueris et opus facit cum deabus ignobilissimis Abeona et Abeona· posit autem Iuno, quia Iterduca et Domiduca, quasi quicquam prosit iter carpere, et domum duci*· Mart., Cap., I, 149· Myth. Vat., III, 4, 3.

74. Tert., *Ad Nat.*, II, 11· Aug., *C.D.*, VII, 3, 2· Mart. Cap., I, 149· Myth. Vat., III, 4, 3. Ως Iuno *Domiduca* ανήκε στις θεότητες του γάμου και οδηγούσε τη νύφη στο σπίτι του γαμπρού.

75. Η θεά (Υπεραίχμη ή Υπερεχία, στα ελληνικά) σχετιζόταν στενά με τον Κυρίνο· βλ. Arn., *Gent.*, IV, 3 *Praestana est dicta quod Quirinus in iaculi missione cunctorum praestiterit viribus.*

76. Ουμβρική θεότητα, λατρευόταν και με το όνομα Praestota· βλ. Ig. Taf., I b 27· VI b 57· 61· VII a, *passim.*

77. Μόνο στο *CIL* IX 4322.

78. Tert., *Ad Nat.*, II, 11, 10 *<praestan>tiae.*

79. Στερείτο λατρείας, υπήρχε εντούτοις άγαλμά της στον Circus· απαντά μόνο στον Liv., XXXIX, 7, 8.

80. Paul.-Fest., 9, 16-7 L *deum rebus agendis praesidentem.*

81. Tert., *Ad Nat.*, II, 11, 10 *ab actu.*

82. Aug., *C.D.*, IV, 11 *...de actu Agenoria (nuncupetur)*· 16 *...vocaverunt deam Agenoriam, quae ad agendum excitaret.*

83. Σαβινική θεότητα της υγείας, ταυτίστηκε με τη ρωμαϊκή Salus και λατρευόταν σε ιερό (*sacellum Streniae*) στην *Sacra via*· βλ. Lyd., *Mens.*, IV, 4 (67W)· Fest., 372, 15-6· Aug., *C.D.*, IV, 11 *Strenia dea sit strenuum faciendo*· 16 *deam Streniam,*

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Η Volupia[84], η Venus *Lubenti(n)a* ή *Libentina* ή *Lubia*[85] και ο Liburnus[86] επέβλεπαν τις χαρές και ερωτικές επιθυμίες της νοεότητας, της οποίας κατεξοχήν προστάτιδες ήταν η Iuventas[87] και η Fortuna *Barbata*[88], που ήσαν παρούσες στη σταδιακή μετάβαση από την παιδική ηλικία στην εφηβεία. Η είσοδος από τον κόσμο των παιδιών (*puer*) σε αυτόν των νεαρών (*invenis*) γινόταν κατά το 17ο έτος της ηλικίας, κατά τα *Liberalia* (17 Μαρτίου). Κατά την ημέρα αυτή (*sollemnitas togae purae*) οι νέοι άφηναν οριστικά τα δύο σύμβολα της παιδικής ηλικίας, δηλαδή την *toga praetexta*, αλλά και μια μικρή σφαίρα, την οποία αφιέρωναν στους Lares. Επιπλέον, γινόταν επίσημη θυσία στην Iuventas, μέσα στο ναΐσκο της, όπου έβαζαν ένα νόμισμα[89].

Αργότερα, με την ενηλικίωση, οι θεότητες που προστάτευαν τη ζωή κάθε ανθρώπου ήταν ο Genius, για τους άνδρες και η Iuno, για τις γυναίκες. Υπάρχουν, επίσης, μεμονωμένες θεότητες, οι οποίες καθόριζαν διάφορες εκ-

---

quae faceret strenuum. Αφιερωμένο σε αυτήν ήταν και ένα ιερό άλσος (*lucus Streniae*)· βλ. Symm., *Relat.*, XV, 1. Αλλού, θεωρείται θεά της νίκης, υπεύθυνη για το δαφνοστεφάνωμα των νικητών· βλ. Lyd., *Mens.*, IW, 4.

84. Προς τιμήν της υπήρχε ναός (*sacellum Volupiae*) κοντά στην *Porta Romanula* στον Παλατίνο λόφο, όπου οι Ποντίφηκες προσέφεραν θυσία σε εκείνη και την Angerona στις 21 Δεκεμβρίου, αλλά και βωμός (*ara Volupiae· CIL* I, 409). Για τη θεά, βλ. Tert., *Ad Nat.*, II, 11· Aug., *C.D.*, IV, 8 ...*Volupiae, quae a voluptate appellata est*· 11 ...*de voluptate Volupia* (*nuncupetur*)· Masur. Sabin. *ap.* Macr., *Sat.*, I, 10, 7-8· Varr., *L.L.*, V, 164.

85. *Ibid.*, VI, 47· Arn., *Gent.*, IV, 9, 2 (Libentina)· Varr. *ap.* Non., *Comp.*, *Doctr.*, 64 M = 89 L *prolubium et lubidinem... ab eo quod lubeat: unde etiam lucus Veneris Lubentinae dicatur*· Serv., *ad Aen.*, I, 720 *dicitur* (sc. Venus) *et Lubentina, quae lubentiam mentibus novam praestat, quamvis alii hanc Lubiam dicant, quod eo nomine consilia in medullas labantur*· *Aug.*, *C.D.*, IV, 8 ...*Lubentinae, cui nomen est a libidine*· Plaut., *Asin.*, 268 (Lubentia).

86. Arn., Gent., IV, 9, 2 *<Li>burnum libidinum superesse tutelis*. Όλες αυτές οι θεότητες σχετίζονταν με τη *libido* παιδιών και εφήβων.

87. Ρωμαϊκή εκδοχή της ελληνικής Ήβης, επέβλεπε το τελετουργικό κατά το οποίο οι νέοι φορούσαν την *toga virilis* και λατρευόταν νε ένα ναΐσκο (*aedicula*) στο μεγάλο τριπλό ναό του Καπιτωλίου, μέσα στην *cella* της Minerva· βλ. D.H., *Ant. Rom.*, III, 69, 5· IV, 15, 5· pein., *H.N.*, XXXV, 108· Aug., *C.D.*, IV, 11 *dea Iuventas quae post praetextam excipiat iuvenalis aetatis exordia*· 23· Tert., *Ad Nat.*, II, 11, 1 *(dea) novorum togatorum* και άλλες πολλές πηγές.

88. Ήταν υπεύθυνη για την ανάπτυξη της πρώτης γενειάδας· βλ. Tert., *Ad Nat.*, II, 11, 11 *virorum*· Aug., *C.D.*, IV, 11, *Fortuna barbata, quae adultos barba induat*· VI, 1.

89. Για όλα αυτά, βλ. Ovid., *Fast.*, III, 771-8· Pers., 5, 32· Serv., *ad Ecl.*, IV, 50· D.H., *Ant.*, IV, 15, 5.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

φάνσεις της ανθρώπινης ζωής ή λειτουργίες του ανθρώπινου σώματος. Ωστόσο, η επόμενη μεγάλη κατηγορία αφορά στις οντότητες του γάμου (και της ερωτικής συνεύρεσης), ενώ ο κύκλος κλείνει με τιε θεότητες του θανάτου και τηε ύπαρξης μετά από αυτόν.

Από την επισκόπηση που κάναμε παραπάνω φαίνεται πως οι εξειδικευμένες θεότητες χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες: εν πρώτοις βρίσκουμε σημαντικές θεότητες της ρωμαϊκής θρησκείας (οι οποίες προήλθαν μετά από ταύτισή τους με τις αντίστοιχες ελληνικές), όπως ο Saturnus, η Iuno, η Diana, ο Liber, η Fortuna, αλλά και ο — αποκλειστικά ρωμαϊκός — Ianus· όλες αυτές έχαιραν πολύ σημαντικής λατρείας, με ποικίλα επίθετα, ναούς, εορτές και σημαντικούς ιερείς στην υπηρεσία τους.

Ακολούθως, παρατηρούμε μια σειρά από θεεότητες «δεύτερης κατηγορίας», οι οποίες όμως επιτελούν και αυτές διάφορες λειτουργίες (κυρίως σε σχέση με τη γονιμότητα της φύσης και όχι μόνο) και γνωρίζουμε ότι έπαιζαν ρόλο και στη δημόσια ρωμαϊκή θρησκεία. Μερικές από αυτές είναι η Libera, η Carmenta, η Carna, οι Camenae, οι Musae.

Η τρίτη κατηγορία είναι τα περίφημα *Indigitamenta*, δηλαδή οι οντότητες που προστατεύουν αποκλειστικά και μόνο μια στιγμή της ανθρώπινης ζωής ή κάποιας ζωής αγροτικής εργασίας (εξ' ου και ο χαρακτηρισμός *Sondergötter* ή *Augenblicksgötter*)[90]. Ο G. Wissowa[91] πιστεύει πως πρόκειται για «Gebetsformulen», δηλαδή για φόρμουλες επίκλησης. Ο J. Ferguson[92] επιχειρεί να δώσει έναν ορισμό: «they are powers, involved in or presiding over a limited but necessary operation, and having no existence apart from that operation». Οι Beard, North & Price[93] πιστεύουν πως πρόκειται για «Functional Deities» (= λειτουργικές θεότητες), ενώ ο W. Warde Fowler[94], τον οποίον ακολουθούν, ομιλεί για: «Old Ideas of Divine Agency».

---

90. Οι τέσσερις κατηγορίες τους είναι οι *Di pueriles* (Aug., *C.D.*, IV, 31) ή *Di praestites puerilitatis* (Varr. *ap.* Non., *Comp. Doctr.*, σ. 352), οι *Di nuptiales* (Tert., *Ad Nat.*, II, 11), οι *Di agrestes* (Aug., *C.D.*, IV, 21) και οι *locorum urbis vel loca deos...* (Tert., *Ad Nat.*, II, 15). Ειδικά για την τρίτη κατηγορία, βλ. το εξαιρετικό άρθρο του J. Bayet, «Les *Feriae Sementiuae* et les indigitations dans le culte de Cérès et de Tellus», *RHR*, CXXXVII, 1950, σ. 172-206 = Id., *Croyances et rites dans la Rome antique*, 1971, σ. 175-205.

91. G. Wissowa, *ό.π.*, σ. 177.

92. J. Ferguson, *ό.π.*, σ. 68.

93. M. Beard-S. North-G. Price, *Religions of Rome*, 2 vol., Cambridge, 1998, II, σ. 32-3.

94. W. Warde Fowler, *The Religious Experience of the Roman People*, New York, 1971, σ. 83-4· 158 κ. εξ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Το γεγονός ότι πολλά από αυτά παραδίδονται από δύο χριστιανούς συγγραφείς[95], τον Ιερό Αυγουστίνο και τον Τερτυλλιανό, έχουν οδηγήσει πολλούς ερευνητές στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για αποκυήματα της φαντασίας τους (με τη μορφή κάποιας θεολογικής σχολικής εργασίας)[96], ίσως για να αποδείξουν την αξία του μονοθεϊσμού έναντι στην εξαντλητική υποκατηγοριοποίηση και εξειδίκευση των θεοτήτων, βλέποντας όλο αυτό το σύστημα μέσα από ένα ειρωνικό πρίσμα. Η πρόταση αυτή είναι μάλλον απορριπτέα, δεδομένου ότι πολλές από αυτές τις θεότητες όχι μόνο παραδίδονται και από άλλους συγγραφείς, μη χριστιανούς (γεγονός που καταρρίπτει την υπόθεση ότι είναι τεχνητές), αλλά φαίνεται ότι επιτελούσαν και άλλες λειτουργίες, συχνά μάλιστα (όπως έχει αποδειχθεί σε διάφορα άρθρα) ήσαν αντικείμενο ιδιαίτερης λατρείας (όπως η Rumina, ο Picumnus και ο Pilumnus, η Genita Mana και άλλες), επομένως δεν ισχύει ούτε ο χαρακτηρισμός: «θεότητες συγκεκριμένης λειτουργίας», τουλάχιστον όχι για όλες.

Οπωσδήποτε το πρόβλημα είναι δύσκολο να επιλυθεί. Η έλλειψη επαρκών πηγών είναι δεδομένη, αυτό όμως δεν συνεπάγεται ότι ήσαν ανύπαρκτες θεότητες· ενδεχομένως, η παρουσία τους να ήταν πολύ περιορισμένη και εξειδικευμένη. Υπάρχει ανάγκη περαιτέρω έρευνας, ει δυνατόν για καθεμία από αυτές. Το μόνο σίγουρο είναι ότι αντικατοπτρίζουν τη βαθύτερη ανάγκη των Ρωμαίων να έχουν άνωθεν προστασία για όλες τις στιγμές της ιδιωτικής τους ζωής, ακόμα και τις πιο προσωπικές.

---

95. Aug., *C.D.*, IV, 8· 11· 16· 21· 34· VI, 9· VII, 2· 3· Tert., *Ad Nat.*, II, 11· 15.

96. Π.χ. Beard-North-Price, *ό.π.*, II, σ. 32-3: «They played no significant part in every day religion. Maybe he (St. Augustine) found them in the work of some pagan scholar as part of an academic exercise in theology». Η άποψη αυτή απαντά για πρώτη φορά στον W. Warde Fowler, *ό.π.*, σ. 159-160, ο οποίος υποστηρίζει ότι από κάποιο βιβλίο των Pontifices άντλησε τα ονόματά τους ο Βάρρων και με τη σειρά τους ο Ιερός Αυγουστίνος και ο Τερτυλλιανός. Πρόκειται δηλαδή, σύμφωνα με την άποψη του, για τεχνητές θεότητες.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ